

BRONČANODOBNI NALAZI IZ KARLOVAČKE REGIJE

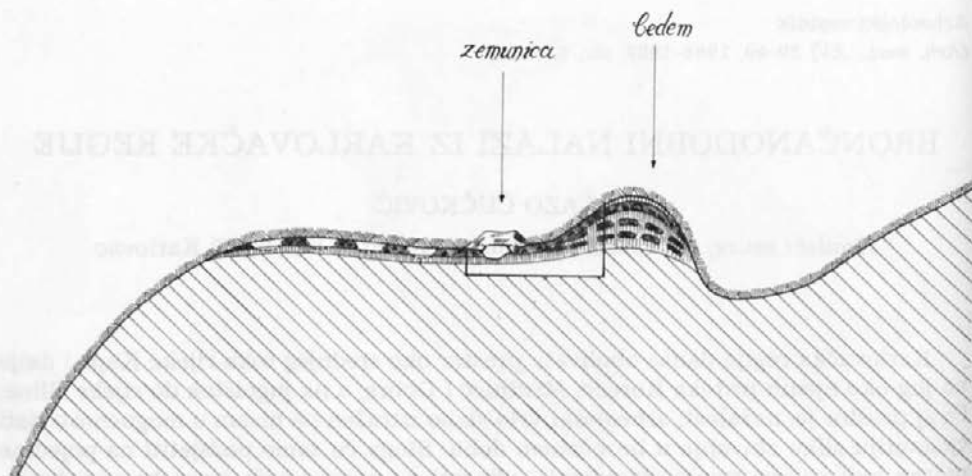
LAZO ČUČKOVIĆ

Gradski muzej Karlovac, Strossmayerov trg 7, YU-47000 Karlovac

Karlovačka regija danas obuhvata prostor oko srednjeg toka rijeke Kupe i dalje na jug oko njenih pritoka Korene, Mrežnice i Dobre, a na jugoistok do rijeke Gline. Ovaj prostor je, nažalost, arheološki vrlo slabo istražen pa nisam u mogućnosti dati cjelovitiju sliku zbivanja u brončanom dobu. Stoga ću samo podsjetiti na pojedine nalaze koji su već ranije objavljeni i ukazati na neka novija terenska zapažanja. Nešto više pažnje će biti posvećeno otkriću specifičnog kulturnog mjesta na prehistorijskoj gradini Turska kosa kraj Topuskog.

Rano i srednje brončano doba još je nedovoljno razjašnjeno pa se neću zadržavati na ovim razdobljima. Do sada je jedino ponešto pisano o vezama cetinske i lasinjske, odnosno kiringradske kulture (Benac, Batović i Dimitrijević)¹ i to uglavnom na osnovu nalaza sa gradine Kiringrad koje je objavio S. Dimitrijević 1961. godine.² Teoretski se može raspravljati o kontaktima i utjecajima jedne kulture na drugu, ali bi tada trebalo izuzeti kombinacije sa navedenim nalazima sa Kiringrada iz jednostavnog razloga što taj materijal pripada starijem željeznom dobu. Doduše sa istog lokaliteta potiču i slučajni nalazi koji sigurno pripadaju eneolitskom razdoblju i problematični ulomci keramičkih posuda koji bi mogli pripadati početku brončanog doba, ali taj materijal nije objavljen.³ Još bih dodao da je posljednjih godina u halštatskom sloju na gradini Turska kosa kraj Topuskog iskopan materijal među kojim nalazimo analogije za gotovo sve predmete sa Kiringrada objavljene u navedenom radu S. Dimitrijevića kao lasinjske: oblici posuda, način ukrašavanja, navedenim bojadisanje, motivi, faktura i figuralna plastika.⁴

Razdoblje kasnog brončanog doba, odnosno period dominacije Kulture polja sa žarama bolje je dokumentirano. Naseobinska keramika kasnog brončanog doba nađena je na nekoliko gradina. Najprije bih spomenuo tri istaknute gradine koje su često korištene kao refugij, a i kao mjesto za podizanje naselja od neolita do srednjeg vijeka. To su gradine Belaj, Kiringrad i Nikolino brdo u Topuskom. Gradina Belaj (sl. 2) se nalazi na istaknutom položaju između tokova rijeke Korene i Mrežnice nekih 5 kilometara južno od Kupe. Ovaj brežuljak danas nažalost više ne postoji jer je tu veliki kamenolom. Nalazište i nalaze je obradila N. Majnarić-Pandžić.⁵ Kiringrad (sl. 5) je istaknuti brežuljak, sa svih strana strm, između potoka Mala i Velika Trepča 4 kilometra južno od Kupe. K. Vinski-Gasparini uvrštava nekoliko keramičkih nalaza sa Kiringrada u grupu Zagreb Kulture polja sa žarama.⁶ Gradina Nikolino brdo (sl. 4) nalazi se na izdvojenom brežuljku uz zapadni rub Topličke kotline u neposrednoj blizini termalnih vrela. Najviše ulomaka keramičkih posuda iz kasnog brončanog doba nađeno je uz južno podnožje gradine u jednoj blagoj uvali tako da postoji mogućnost da se živjelo na ovom zaklonjenom mjestu, a da se gradina koristila samo za kakove opasnosti.⁷

Sl. 1: Presjek gradine Turska kosa.

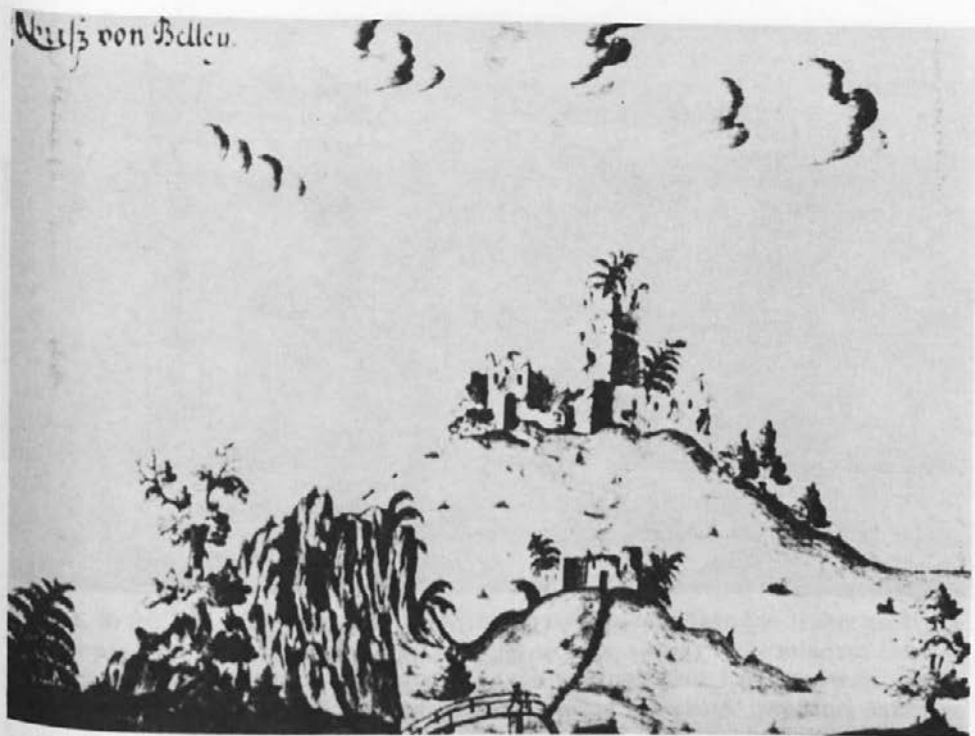
Abb. 1: Der Ringwall Turska kosa im Querschnitt.

Zanimljive su i dvije manje utvrde sa tumuloidnim bedemom – Turska kosa (sl. 1) kraj Topuskog⁸ i Umka (sl. 3) u Točku Veljunskom.⁹ Tuska kosa je smještena uz desnu obalu rijeke Gline na južnom ulazu u topličku kotlinu, a Umka uz desnu obalu rijeke Korane na rubu uske i dugačke kotline uz srednji tok korane. Obe imaju zaravnat plato isturen prema rijeci, a na suprotnom lako pristupačnom prilazu platou podignut je veliki zemljani bedem u obliku ovalnog tumula dužine oko 25 i visine oko 7 metara. Probna iskopavanja su obavljena na Turskoj kosi. Oko platoa su bile drvene palisade, a na platou nastambe. U nasutom bedemu otkrivena je keramika iz Ha B perioda (t. 1: 3–4) koja je ovamo dospjela iz naselja koje je ovdje bilo prije izgradnje bedema pa se može pretpostaviti da su navedene utvrde izgrađene krajem Ha B ili početkom Ha C perioda.

M. Šeper pominje naselje brončanog doba kraj Gradca blizu lasinjske kiselice u Lasinji te detaljno opisuje glinenu figurinu tu pronađenu.¹⁰ Ovu figurinu S. Dimitrijević uvrštava u eneolitsku (lasinjsku) idolooplastiku.¹¹ Međutim ona je ipak srodnija sa figurinama ruške grupe iz kasnog Ha B perioda,¹² a treba imati u vidu da je M. Šeper imao uvid i u druge nalaze sa tog lokaliteta pa je stoga ovu figurinu uvrstio u brončano doba.

Nekropole kulture polja sa žarama su zasad otkrivene u Ozlju¹³ i na Trešćerovačkom polju.¹⁴ K. Vinski-Gasparini ih uvrštava u grupu Velika Gorica kulture polja sa žarama.

Ostave brončanih predmeta pronađene su na nekoliko lokaliteta. Najstarija je ostava iz Maličke datirana u horizont II – Veliko Nabrđe prema klasifikaciji K. Vinski-Gasparini za ostave Kulture polja sa žarama.¹⁵ Horizontu III – Kloštar Ivanić pripada ostava iz Lisina koja kao i prethodna ima sva obilježja radioničkog kruga međurječja Drave, Save i Dunava.¹⁶ Na balkansko radioničko porijeklo upućuje fundus ostava iz Gajine i Vranjkove pećine kod Drežnik-Grada datirane u horizont

Sl. 2: Belaj u 17. stoljeću (iz rukopisa M. Stiera. ONB, Cod. 8608, sl. 9).

Abb. 2: Belaj im 17. Jh. (aus dem Manuskript von M. Stier, ONB, Cod. 8608, Abb. 9).

V – Matijevići.¹⁷ Uništenoj ostavi vjerojatno pripada i nekoliko brončanih predmeta nađenih u Krnjaku.¹⁸

Još bih dodao nalaz fibule u obliku violinskog gudača negdje iz okolice Karlovca.¹⁹

Kultno mjesto na gradini Turska kosa

Posebnu zanimljivost naseobinskog kompleksa Turska kosa predstavlja otkriće specifičnog kultnog mjesta udaljenog stotinjak metara sjeveroistočno do već pomenute utvrde sa tumuloidnim bedemom. To je ustvari blagi hrbat (podsjeća na jako razvučeni tumul) na padini brda pun raznovrsnog arheološkog materijala tako da je u prvi mah izgledalo da se radi o nekakvom smetištu. Debljina kulturnog sloja u sredini hrpta iznosi 150 cm, ali se na osnovu položaja pojedinih slojeva, koji leže dosta strmo i u gornjem djelu su svi presječeni, može zaključiti da je ovaj humak nekad bio znatno viši. Tragovi objekata nisu otkriveni što ne znači da ih neće biti jer su sistematska istraživanja ovog prostora tek na početku. Analiza terenskih podataka i karaktera nalaza pokazala je da su raznovrsni predmeti ovdje odlagani ili bacani prilikom nekakvog kultnog obreda i to najčešće u vezi sa kultom mrtvih.²⁰ Na kult mrtvih upućuje i neposredna blizina nekropole.

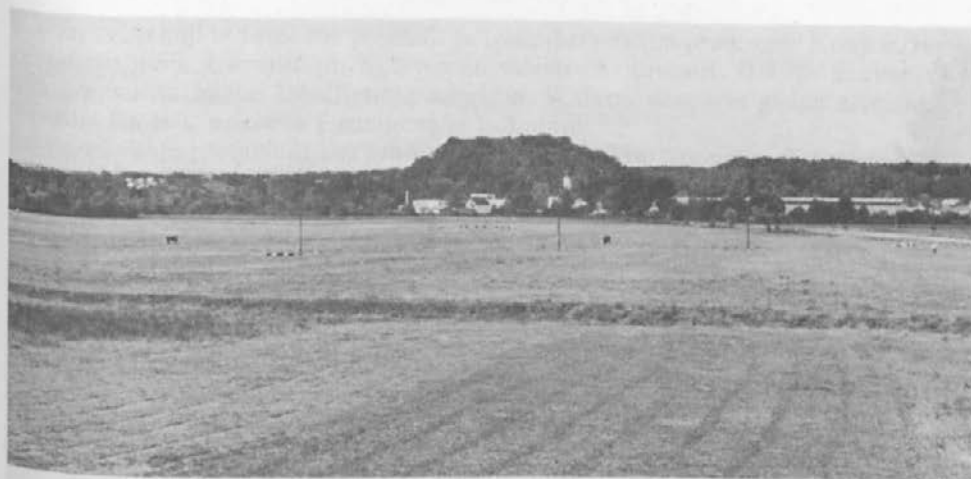
Sl. 3: Točak – Umka (foto L. Čučković).

Abb. 3: Točak – Umka (Foto L. Čučković).

Ovdje ću prokomentirati materijal iz starijeg sloja na kulturnom mjestu koji je zasad moguće okvirno datirati u Ha B 3 period. Ovaj stariji sloj je gotovo u cijelosti iskopan za razliku od mlađeg sloja (Ha C–D) koji se prostire na znatno većoj površini pa je samo djelomično istražen. Dakle, ovdje izneseni podatci o starijem sloju se neće bitno promjeniti. Materijal mlađeg sloja ću koristiti samo zbog boljeg razumjevanja cjelovitog karaktera kulturnog mjesta, a time i samog starijeg sloja.

Najprije nekoliko riječi o razlikama kod keramičkih nalaza iz naselja i sa kulturnog mjesta. Na kulturnom mjestu je prikupljen daleko veći broj finog i prelaznog posuđa nego u naselju. Od drugih keramičkih predmeta dosta su česti nalazi minijaturnih posudica (t. 2: 6–8) pršljenova, kalemova i malih utega ili grijača. Utezi iz naselja su znatno veći i znatno grublje izrađeni, a da se i ne govori o bogatstvu raznovrsnih oblika kod utega sa kulturnog mjesta. Posebna zanimljivost keramičkog materijala je sitna figuralna plastika. U mlađem sloju na kulturnom mjestu prikupljeno je 150 figurina (t. 4). U naselju za sada nisu otkrivene što ponovo upućuje da se ovdje zaista radi o kulturnom mjestu.

Osnovne karakteristike keramičkog posuđa sa kraja Ha B perioda na kulturnom mjestu su: posude su dosta fine fakture i često su prevučene crnim premazom (t. 3: 1) koji je ponekad fino ispoliran (t. 3: 3); najčešći oblici su zdjele sa uvučenim obodom bez naglašenih usta (t. 2: 5; 3: 7–8), šalice i zdjelice sa omfaloidnim dnom i naglašenim ramenom te koničnim vratom (t. 2: 3), koje češće imaju ravno dno (t. 2: 1; 3: 5) i grubi lonci koničnog i cilindričnog oblika (t. 2: 4); drške na šalicama su uglavnom trakaste i izlaze iz usta posude, a završavaju na ramenu (t. 3: 3); rjeđe se pojavljuju fasetirane drške (t. 1: 6; 3: 4); nekoliko zdjela ima zadebljani turbanasti

Sl. 4: Topusko – Nikolino brdo (foto L. Čučković)

Abb. 4: Topusko – Nikolino brdo (Foto L. Čučković).

obod (t. 3: 2); kukaste spirale (t. 3: 1) i razne aplicirane plastične trake; motiv je često popraćen žigosanim (t. 2: 1) ili običnim ubodima (t. 3: 1). U mlađem sloju se ove osnovne karakteristike nastavljaju i dalje razvijaju, ali i degeneriraju. Izbor keramičkih oblika je znatno bogatiji, omfalos dno je nemarnije izvedeno, šalice sa koničnim vratom su vrlo česte, drške su trakaste sa često naglašenim rubovima, fasetiranih drški nema, ukrasi na posudama su daleko raznovrsniji i brojniji, ali i znatno nemarnije izvedeni i motivi su češće popraćeni ubodima.

Figurina u starijem sloju nije bilo, ali su pronađene dve zanimljive antropomorfne noge na kojima su najvjerojatnije stajale keramičke posude. Ovdje su jasno naglašene anatomske karakteristike ljudske noge – oblik noge, peta, gležnjevi... Pored toga imale su precizno izveden metalni nakit. Na jednoj se vidi početak spiralne trake trokutastog presjeka koja je bila omotana oko noge iznad gležnjeva (t. 1: 7), a na drugoj su se sačuvali ostatci triju nazubljenih plastičnih traka koje također predstavljaju nanogvice (t. 3: 9). Na nogama se sačuvali crni premaz. Kod figurina iz mlađeg sloja, za razliku od navedenih oblika figurativnog izražavanja, tjelesnost je zanemarena, ali se jedan od osnovnih ikonografskih koncepata dalje razvija, a to je precizno prikazivanje metalnog nakita. Posude na antropomorfnim nogama su česte u Karpatskoj kotlini. Najviše sličnosti sa našima vidim na posudama u obliku ljudske noge iz Križevaca²¹ i Egyeka.²² U prvom redu mislim na naglašeni gležanj. Stoga postoji mogućnost da se i ovdje radi o samostalnom prikazu noge što također nije nepoznata pojava.²³

Još nekoliko riječi o malom utegu sa urezanim antropomorfnim prikazom koji se relativno hronološki nalazi između sloja sa realistički prikazanim antropomorfnim nogama (stariji sloj) i sloja sa brojnim antropomorfnim figurinama pojednostavljenog tijela (mlađi sloj). Na prednjoj strani utega (t. 4: 12 a) su naznačene oči, nekakav pektoral na grudima, zatim na donjem djelu nabori suknje i nekoliko dugmeta u sredini. Na poledini (t. 4: 12 b) je gore prikazana okrugla dugmetasta kapa, a ispod je prikazan bogato naboran plašt. Sličan princip prikaza ljudskog lika sa simbolič-

Sl. 5: Kiringrad (foto L. Čučković).

Abb. 5: Kiringrad (Foto L. Čučković).

nom nošnjom je dobro poznat u starijim razdobljima,²⁴ a gotovo identične simbole (dugmetasta kapa, suknja, pektoral ...) srećemo na vremenski bliskim figurinama iz Ormoža²⁵ i Kekića Glavice.²⁶

Predmeti od drugih materijala su vrlo malobrojni: brončane žice i trake – djelovi nakita, dio poklopca kalupa za lijevanje bronce, kameni brusovi i prubušeni kamenčići te nekoliko koštanih alatki.

U starijem sloju su dosta brojne životinjske kosti. Dospjele su ovdje kao žrtveni darovi ili poputbina pokojnicama. Analiza kostiju je pokazala da se radi o vrlo zdravim i često mladim životinjama, dakle radi se o odabranim primjercima, a također i o odabranim djelovima tjela. Na primjer kod kostiju svinje najčešće su butne kosti. Rogovi jelena, srne i goveda su imali nekakvo simbolično značenje što pretpostavljam na osnovu činjenice da su vidljivi tragovi namjernog odrezivanja rogova, a sa druge strane ostale kosti glave su vrlo rijetke. Od domaćih životinja preovladavaju ovca i koza, potom divlja svinja i na kraju govedo. Od divljači najčešći je jelen, zatim srna i divlja svinja.²⁷

U mlađem sloju kosti su daleko rijede, ali se zato sada pojavljuju male životinjske figurine od pečene zemlje (t. 4: 9–11). Najvjerojatnije ove figurine zamjenjuju žrtvene darove. Kod životinjskih figurina, i to naročito kada su u pitanju rogate životinje, nastoji se da prikaz bude što realniji za razliku od ljudskih iz istog razdoblja koje su podosta shematizirane. Za figurine konja, koje ponekad imaju jahače – dakle figurativna kompozicija, ovo pravilo ne važi pa su konji ponekad pojednostavljeno prikazani. Konj kao žrtvena životinja nije ovdje konstatiran pa se očito radi o nekom

novom kultu koji bi se mogao povezati sa trako-kimerskim prodorom. Konji su među prepoznatljivim životinjskim figurinama višestruko brojniji. Dobrih analogija za ovu pojavu na bližim lokalitetima nemamo. Votivno ukopanu grupu životinjskih figurina Ha B-C vremena poznajemo iz Rumunije.²⁸

Istraživanja prehistorijske gradine Turska kosa kraj Topuskog dovela su nas do zanimljivih rezultata od šireg značaja za prelazni period iz brončanog u željezno doba. Materijal sa gradine Kiringrad, ranije pripisivan eneolitskom razdoblju,²⁹ sada sa sigurnošću možemo okvirno datirati u kraj Ha B perioda i dalje u starije željezno doba. Ujedno bih predložio da se termin kiringradska kultura i dalje zadrži jer materijal sa Kiringrada i Turske kose pokazuje postojanje specifične panonsko-ilirske zajednice, najvjerojatnije Kolapijani, na ovim prostorima. Podizanje utvrda sa tumuloidnim bedemima na zadanim, a ne najpogodnijim položajima, kao i napred navedene promjene u kultu svjedoče o snažnim previranjima i burnim događajima na ovom prostoru koji se nalazi na geografskim i kulturnim razmedima. Međutim na osnovu nalaza sa kulturnog mjesta ipak izgleda da nije bilo nekih većih etničkih promjena već da se radi o transformaciji kulture autohtonih skupina pod snažnim utjecajima sa strane.

Posebna zanimljivost nalazišta je brojna sitna glinena plastika. Pored već pomenutih osobitosti – antropomorfnih nogu, životinjskih figurina i utega sa urezanim prikazom simbolične nošnje nije na odmet pomenuti antropomorfne figurine i njihove ikonografske karakteristike iako pripadaju starijem željeznom dobu. Najbrojnije su figurine sa pojednostavljenim tjelom i precizno izvedenim nazubljenim plastičnim trakama koje predstavljaju metalni nakit (t. 4: 2–7). Dakle nakit je u prvom planu. Takve figurine su nađene i na Kiringradu otkuda potiče i jedan lijep primjer plošne figurine koja ima vrlo skraćene ruke i noge, a vrat je nesrazmjerno velik iz jednostavnog razloga da bi stao sav metalni nakit koji je potrebno prikazati.³⁰ Ostale figurine su izrađene kao jednostavan antropomorfn znak – oblo tijelo sa kratkim patrljicama ruku i nogu i glavom koja nije naglašena. Samo ponekad je na glavi dugački nos (ptičje lice) (t. 4: 1 i 5). Ove figurine imaju dosta ikonografskih i stilskih sličnosti sa figurinama sa susjednih područja, ali se lako mogu uočiti i razlike u osnovnoj ikonografskoj koncepciji. Plastične trake i krugovi – metalni nakit su dominantna pojava. Izvan našeg područja jedino je u Poljancu na Savi nađena jedna figurina sa unakrsno postavljenim trakama, ali su one drugačije izvedene, odnosno nisu nazubljene, a i sama figura pokazuje neke karakteristike kasnog Ha B stupnja.³¹ To su krstasto postavljene ruke što je izuzetno rijetka pojava u željeznom dobu. I ostale figurine iz Poljanca pokazuju karakteristike kasnog brončanog doba.³²

Da bi se lakše razumjele ove naše figurine evo nekoliko osnovnih karakteristika sitne figuralne plastike sjeverozapadne Jugoslavije. Osobitosti sjeverne, nešto starije skupine (Ha B3) su: jednostavne oble figurine sa krstasto postavljenim rukama (Brinjeva gora,³³ Ptuj,³⁴ Ormož,³⁵ Lasinja,³⁶ Poljanec na Savi³⁷) i plošne figurine također sa krstasto postavljenim rukama te urezanim motivom nošnje (Maribor,³⁸ Brinjeva gora,³⁹ Ormož⁴⁰ i Poljanec na Savi⁴¹) koje podsjećaju na starije tradicije Karpatske kotline.⁴² U centralnoj (mladoj) skupini dominiraju figurine sa naglašenim simboličnim metalnim nakitom (Kirin i Turska kosa). Ruke na tijelu su uglavnom opuštene postavljene, a rijeđe uzdignute – adorant (Kirin,⁴³ Sisak⁴⁴ i Kostajnica⁴⁵). Kod figura sa urezanim motivom nošnje tijelo je sada potpuno reducirano, a osnovna simbolika je zadržana. Ovdje treba dodati i slične primjerke iz Kekića Glavice⁴⁶ i

Ripča⁴⁷ koji također pripadaju ranom Ha C periodu. Za južnu skupinu je karakteristično isticanje genitalija i čulnih organa – oči, nos i uši (Ripač⁴⁸ i Debelo brdo⁴⁹). Dakle općenito gledano figurine južne skupine su bliže životu, pa se može pretpostaviti postojanje složenijeg panteona na što su utjecali jači kontakti sa Mediteranom, a sjeverne i centralne figurine su najvjerojatnije više povezane sa kultom pokojnika. Na to upućuju i okolnosti nalaza. Tako ih na sjeveru i u centralnom dijelu nalazimo u nekropolama (Maribor)⁵⁰ i uz kućna ognjišta (Ptuj)⁵¹ ili na kulturnim mjestima uz nekropolu (Turska kosa), a na jugu se već susrećemo sa svetištima (Ripač,⁵² Pod⁵³).

Kao što vidimo glinene figurine se ponovo pojavljuju u većem broju krajem brončanog doba i zauzimaju značajno mjesto u kultu starijeg željeznog doba. Već je S. Gabrovec primjetio da se za sada teško odlučiti da li je u figurativnim predstavama u pitanju kontinuitet brončanodobne plastike Podunavlja ili utjecaj Mediterana.⁵⁴ Mislim da rješenje ovog pitanja i leži u prožimanju ovih dvaju svijetova. Ne treba zanemariti izrazito jak utjecaj duhovne kulture polja sa žarama, ali ni utjecaj Mediterana na zamah figuracije na ovim prostorima. Kontakti sa mediteranskim svijetom su od kraja brončanog doba sve češći, a postojali su i ranije⁵⁵ što se odražavalo i na razvoj glinene figurativne plastike u raznim razdobljima. Tu još treba dodati prihvatljivo mišljenje G. Kossacka o pojavi figurina na raznim mjestima Podunavlja u različita vremena kao baštinjeni afinitet za izražavanjem duhovnih nazora u tom vidu.⁵⁶ Prema tome za naše figurine je teško prihvatiti mišljenje o dominantnom utjecaju Mediterana kakvo na primjeru nalaza iz Oberpfalza zastupaju W. Torbrügge⁵⁷ i H. Müller-Karpe.⁵⁸ Evo kao to izgleda na primjeru naših figurina. Kod starijih i sjevernijih primjeraka još uvijek su prisutne plošne figurine sa urezanim motivom simbolične nošnje, a pripadaju Ha B 3 periodu prema S. Gabrovcu. U ranom Ha C periodu ova simbolika se zadržava na prizmatičnim figurinama kako ih je nazvao B. Čović. Prvi tip predstavlja plošna figurina iz Kirina, koja je zadržala neke osobine oblikovanja tjela iz brončanog doba, ali je simbolika ponešto izmjenjena, izbačena je odjeća i zadržan samo simbolični nakit koji je sada izveden plastičnim apliciranim trakama i kružićima. Tipičan primjerak drugog tipa je plošna figurina iz Ripča⁵⁹ gdje se ističu samo spolni i čulni djelovi tjela. Prema tome srećemo se sa dosta elementa kontinuiteta, a ima i značajnih novina.

¹ A. Benac, *Studije o kamenom i bakarnom dobu u sjeverozapadnom Balkanu* (1964) 142. Š. Batović, Odnos jadranskog primorja prema područja jugoistočnih Alpa u neolitu i eneolitu, *Arh. vest.* 24, 1973, 94. S. Dimitrijević, Lasinjska kultura, u: *Praist. jugosl. zem.* 3 (1979) 172.

² S. Dimitrijević, Problem neolita i eneolita u sjeverozapadnoj Jugoslaviji, *Opusc. archaeol.* 5, 1961, 30–33, t. 14–17.

³ Problem je kod nalaza sa Kiringrada što nemamo bližih podataka o okolnostima nalaza pa postoji mogućnost da nalazi potiču sa šireg područja Kirina.

⁴ L. Čučković, Arheološka topografija karlovačke regije, u: *Arheološka istraživanja na karlovačkom i sisackom području*. Izd. Hrv. arh. dr. 10 (1986) 12–13.

⁵ N. Majnarić-Pandžić, Prilog poznavanju kasnog brončanog i starijeg željeznog doba na Kordunu i Baniji, *ib.* 29–34.

⁶ K. Vinski-Gasparini, Kultura polja sa žarama sa svojim grupama, u: *Praist. jugosl. zem.* 4 (1983) 568.

⁷ L. Čučković (nap. 4) 9, sl. 5.

⁸ *ib.*, 12.

⁹ *ib.*, 12. – L. Čučković, *Arheološka karta zajednice općina Karlovac* (1984) 13, 14.

¹⁰ M. Šeper, Prapovjesne glinene figure, *Vj. Hrv. arh. dr.* n. s. 24–25, 1943–1944, 22, sl. 91.

¹¹ S. Dimitrijević (nap. 1) 161.

¹² S. Gabrovec, Kasno brončano doba (kultura polja sa žarama), u: *Praist. jugosl. zem.* 4 (1983) 52 ss, sl. 6: 21.

¹³ K. Vinski-Gasparini, Osvrt na istraživanja kasnog brončanog i starijeg željeznog

- doba u sjevernoj Hrvatskoj, u: *Arheološka istraživanja u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, Izd. Hrv. arh. dr. 2 (1978) 135, sl. 2. D. Balen-Letunić, Grobovi kasnog brončanog i starijeg željeznog doba iz okolice Karlovca, *Vj. Arheol. muz. Zagreb*, ser. 3. 14, 1981, 11-24.
- ¹⁴ K. Vinski-Gasparini, *Kultura polja sa žarama u sjevernoj Hrvatskoj*, (1973) 186, t. 101.
- ¹⁵ D. Balen-Letunić, Ostava kasnog brončanog doba iz Maličke, *Vj. Arheol. muz. Zagreb* 3. s. 18, 1985, 35-44.
- ¹⁶ K. Vinski-Gasparini (nap. 14) 181, t. 97.
- ¹⁷ *Ib.*, 165, 176, t. 128.
- ¹⁸ L. Čučković (nap. 4) 9, sl. 2.
- ¹⁹ K. Vinski-Gasparini (nap. 14) 181.
- ²⁰ Konzultacije sa B. Čovićem su mi puno pomogle u određivanju karaktera ovog kulturnog mjesta.
- ²¹ Z. Homen, O jednom nalazu sa križevačke ciglane, *Muz. vj.* 6, Čakovec 1983, 51-54.
- ²² I. Bona, *Magyarországi művészet a honfoglalásig (Art in Hungary before the Magyar Conquest*, Budapest 1959) 14, sl. 14.
- ²³ G. Kossack, *Studien zum Symbolgut der Urnenfelder und Hallstattzeit Mitteleuropas* (Berlin 1954) 7, 31-32.
- ²⁴ Plošne figurine iz Ljubljanskog barja, Dalja i tako dalje.
- ²⁵ S. Gabrovec (nap. 12) 90, sl. 6: 9.
- ²⁶ B. Čović, Umjetnost kasnog brončanog i starijeg željeznog doba na istočnoj jadranskoj obali i u njenom zaleđu, u: *Duhovna kultura Ilira*, Posebna izd. Cent. balkanol. ispit. 11 (1984) 31, t. 5: 7.
- ²⁷ Analizu kostiju je izradio Mario Jurišić iz Republičkog zavoda za zaštitu spomenika kulture iz Zagreba.
- ²⁸ K. Horedt, Hallstättsche Tierfiguren aus Lechinta de Mures, *Dacia* 7, 1963, 527 i d., sl. 2-3.
- ²⁹ S. Dimitrijević (nap. 2).
- ³⁰ M. Šeper (nap. 10) t. 9: 83.
- ³¹ *Ib.*, t. 9: 88.
- ³² *Ib.*, t. 7: 64; 10: 90.
- ³³ S. Pahić, Brinjeva Gora 1953, *Arh. vest.* 32, 1981, 109, sl. 26.
- ³⁴ J. Korošec, *Predzgodovinska naselbina na Ptujem gradu* (1951) 73.
- ³⁵ S. Gabrovec (nap. 12).
- ³⁶ M. Šeper (nap. 10) t. 10: 91.
- ³⁷ *Ib.*, t. 10: 90.
- ³⁸ H. Müller-Karpe, *Beiträge zur Chronologie der Urnenfelderzeit nördlich und südlich der Alpen*, Röm.-Germ. Forsch. 22 (1959) t. 120: 45.
- ³⁹ S. Pahić (nap. 33).
- ⁴⁰ S. Gabrovec (nap. 25).
- ⁴¹ M. Šeper (nap. 10) t. 7: 64.
- ⁴² v. nap. 24.
- ⁴³ M. Šeper (nap. 10) t. 10: 87.
- ⁴⁴ Z. Burkovski, u: *Skulptura u Sisku* (Sisak 1984) sl. 1.
- ⁴⁵ M. Šeper (nap. 10) t. 6: 43.
- ⁴⁶ B. Čović (nap. 26).
- ⁴⁷ V. Čurčić, Prehistorička sojenica u Ripču kraj Bihaća u Bosni, *Gl. Zem. muz.* 20, 1908, 149 i d., t. 4: 7-10 i *Wiss. Mitth. Bos. Herc.* 12, 1912, 3 i d., t. 4: 7-10.
- ⁴⁸ *Ib.*, t. 4: 1-3.
- ⁴⁹ F. Fiala, Jedna prehistorička naseobina na Debelom brdu kod Sarajeva, *Gl. Zem. muz.* 6, 1894, 114, t. 8: 7 i *Wiss. Mitth. Bos. Herc.* 4, 1896, 38 i d., sl. 106.
- ⁵⁰ H. Müller-Karpe (nap. 38).
- ⁵¹ J. Korošec (nap. 34).
- ⁵² V. Čurčić (nap. 47) 154-155.
- ⁵³ B. Čović (nap. 26) 31-33.
- ⁵⁴ S. Gabrovec (nap. 12) 90-91.
- ⁵⁵ Pomenuću samo jedan noviji prilog o toj problematici: N. Majnarić-Pandžić, O porijeklu srednjobrončanodobne antropomorfne plastike u Jugoslavenskom Podunavlju, *Opusc. arch.* 7, 1982, 47-57.
- ⁵⁶ G. Kossack (nap. 23) 9.
- ⁵⁷ W. Torbrügge, Hallstattzeitliche Terra-kotten von Fischbach-Schirndorf in der Oberpfalz, u: *Studien zur vor- und frühgeschichtlichen Archäologie. Festschrift für Joachim Werner zum 65. Geburtstag* (München 1974) 61 i d.
- ⁵⁸ H. Müller-Karpe, Ein frühetruskisches Stiergefäß, *ib.*, 49 i d.
- ⁵⁹ V. Čurčić (nap. 47) t. 4: 3.

DIE BRONZEZEITLICHEN FUNDE AUS DER KARLOVAC-REGION

Zusammenfassung

Die Karlovac-Region befindet sich um das zentrale Flußgebiet des Flusses Kupa. Vom archäologischen Gesichtspunkt aus ist dieser Raum ungenügend erforscht worden. Über die Früh- und Mittelbronzezeit herrschen nach wie vor Unklarheiten. Lediglich aufgrund der Funde aus Kiringrad² entstanden einige Erwägungen über die Verbindungen der Cetina- und

Lasinja-Kultur.¹ In Kiringrad wurde zwar äneolithische Keramik entdeckt, aber noch nicht veröffentlicht.² Jene Funde, auf welchen diese Erwägungen basierten, stammen jedoch mit Sicherheit aus der Hallstattzeit, da wir analoge Funde auf dem Ringwall Turska kosa³ finden können. Die Siedlungskeramik aus der Spätbronzezeit wurde auf den Ringwällen Belaj⁴ (Abb. 2), Kiringrad⁵ (Abb. 5) und Nikolino Brdo in Topusko⁷ (Abb. 4) entdeckt. Beachtenswert sind auch zwei kleinere befestigte Siedlungen mit dem tumuloiden Wall – Turska kosa⁸ (Abb. 1) und Umka in Točak Veljunski⁹ (Abb. 3). Sie sind am Ende der Ha B- oder am Anfang der Ha C-Periode entstanden. In der Literatur wird weiterhin die bronzezeitliche Siedlung in Lasinja¹⁰ erwähnt. Hier entdeckte man unter anderem auch ein Figürchen, das in die äneolithische Periode¹¹ datiert wurde, obwohl es eigentlich mehr mit den Figuren der Ruše-Gruppe aus der Ha B3-Periode verwandt zu sein scheint.¹² Die Nekropolen der Urnenfelderkultur entdeckte man in Ozalj¹³ und in Trešćerovac.¹⁴ Aus demselben Zeitabschnitt stammen auch einige Depotfunde: Malička,¹⁵ Lisina,¹⁶ Gajina pećina und Vranjkova pećina bei Drežnik¹⁷ sowie Krnjak,¹⁸ ebenso der Zufallsfund einer Violinbogenfibel in der Umgebung von Karlovac.¹⁹

Eine besonders interessante Entdeckung des Siedlungskomplexes Turska kosa stellt die spezifische Kultstätte dar, nicht weit von der bereits erwähnten Befestigung mit tumuloidem Wall entfernt, jedoch in unmittelbarer Nähe der Nekropole. Es handelt sich um einen ovalen Raum, heute in Form eines ziemlich ausgedehnten Tumulus, wo während des bestimmten Kultritus, vermutlich in Verbindung mit dem Totenkult,²⁰ verschiedene Gegenstände und Speisen abgestellt oder weggeworfen wurden. Die bisher zusammengebrachten Funde datieren von Ha B3- bis zur Ha D-Periode. Die aus der Kultstätte stammende Keramik ist wesentlich feiner und mannigfaltiger als diejenige aus der Siedlung; außerdem wurde noch eine große Zahl (150) von Figuren entdeckt. In der älteren Schicht (Ha B3) fand man zwar keine Figuren, wohl aber stammen daher zwei anthropomorphe Füße mit stark betonter anatomischer Darstellung und klar gestalteten Fußringen (Taf. 1: 7 und 3: 9). Es ist anzunehmen, daß es sich hier um zwei Fußgefäße handelt. Einer ähnlichen Darstellung begegnen wir bei den Gefäßen in Form des menschlichen Fußes aus Križevci²¹ und Egyek.²² Es besteht die Möglichkeit, daß es sich hier um eine selbständige Darstellung der Füße handelt, was kein unbekannter Fall ist.²³ Dem Anfang der Ha C-Periode wird das Tongewicht mit dem eingeritzten Motiv einer symbolischen Tracht zugeschrieben (Taf. 4: 12). Eine ähnliche Art der Darstellung menschlicher Gestalt finden wir in älteren Zeitabschnitten,²⁴ doch eine geradezu identische Symbolik finden wir bei den zeitlich nahen Figuren aus Ormož²⁵ und Kekića Glavica.²⁶ In älterer Schicht befanden sich oft Tierknochen, die von gesunden Tieren, und oft von Jungtieren, stammen.²⁷ In jüngerer Schicht sind die Knochen seltener vorhanden, dafür treten hier die Tierfiguren mit ausgeprägter Neigung zur realistischen Darstellung auf – im Gegensatz zu menschlichen Figürchen mit schematisierten Körpern.

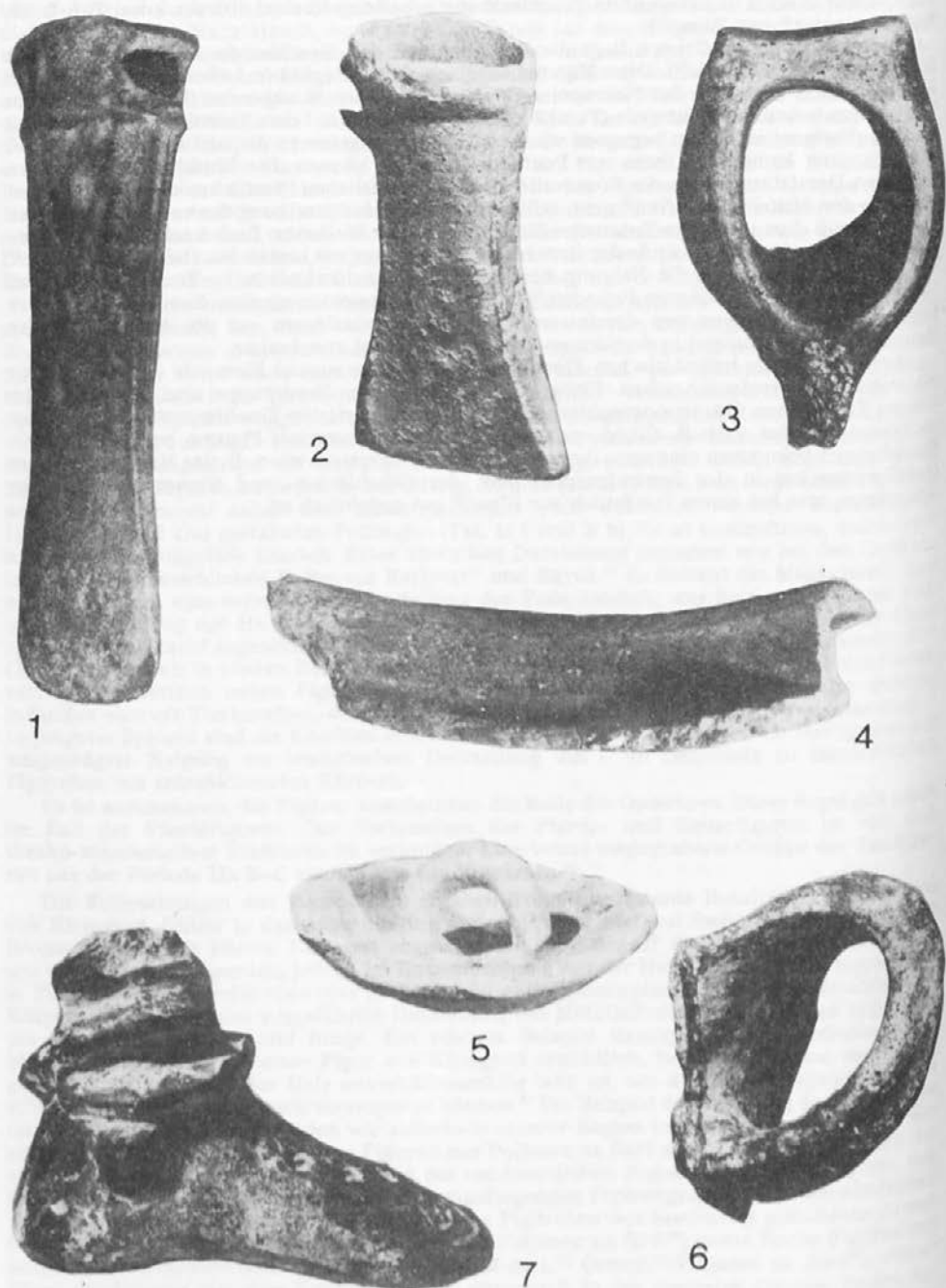
Es ist anzunehmen, die Figuren übernahmen die Rolle der Opfertiere. Diese Regel gilt nicht im Fall der Pferdefiguren. Das Vorkommen der Pferde- und Reiterfiguren ist mit den thrako-kimmerischen Einflüssen zu verbinden. Eine votive eingegrabene Gruppe der Tierfiguren aus der Periode Ha B-C kennen wir aus Rumänien.²⁸

Die Erforschungen von Turska kosa ergaben einige interessante Resultate. Das Material von Kiringrad, früher in das Äneolithikum datiert,²⁹ wird jetzt mit Sicherheit dem Ende der Bronzezeit und der älteren Eisenzeit zugeschrieben. Der Begriff Kiringrad-Kultur soll nach wie vor beibehalten werden, jedoch im Zusammenhang mit der Hallstattzeit. In Kiringrad und in Turska kosa entdeckte man eine größere Zahl anthropomorpher Figuren des vereinfachten Körpers und mit präzise ausgeführter Darstellung des Metallschmuckes mittels der applizierten plastischen Bänder und Ringe. Ein schönes Beispiel ikonographischer Bedeutung des Metallschmuckes ist bei einer Figur aus Kiringrad ersichtlich, bei der die Arme und Beine gekürzt sind, während der Hals unverhältnismäßig lang ist, um dadurch genügend Platz zu schaffen, den ganzen Schmuck vorzeigen zu können.³⁰ Ein Beispiel der Betonung des Schmuckes mittels plastischer Bänder finden wir außerhalb unserer Region in Poljanec na Savi,³¹ aus der späten Ha B-Periode. Auch andere Figuren aus Poljanec na Savi zeigen die Eigenschaften der späten Bronzezeit auf.³² Auf dem Gebiet des nordwestlichen Jugoslawiens begegnen wir, den ikonographischen Eigenschaften nach, drei grundlegenden Figurengruppen. Für den nördlichen Teil sind charakteristisch einfache abgerundete Figürchen mit kreuzartig gestalteten Armen (Brinjeva Gora,³³ Ptuj,³⁴ Ormož,³⁵ Lasinja,³⁶ und Poljanec na Savi³⁷) sowie flache Figuren mit eingeritztem Trachtenmotiv (Maribor,³⁸ Brinjeva gora,³⁹ Ormož,⁴⁰ Poljanec na Savi⁴¹), die an ältere Traditionen aus dem Karpatenbecken erinnern.⁴² In der zentralen Gruppe finden wir vorwiegend Figuren, bei denen der Metallschmuck betont dargestellt ist (Kirin und Turska kosa). Die Arme der Figuren sind herabgelassen, nur selten gehoben – wie bei den Adoranten

(Kirin,⁴³ Sisak⁴⁴ und Kostajnica⁴⁵). Sowohl in der Zentral- als auch in der Südgruppe ist in der Ha C-Periode noch das eingeritzte Trachtenmotiv erhalten geblieben (Turska kosa, Taf. 4: 12, Kekića glavica⁴⁶ und Ripac⁴⁷).

Bei der südlichen Gruppe liegt die Betonung auf den Geschlechts- und Sinnesorganen (Ripac⁴⁸ und Debelo brdo⁴⁹). Diese Figuren scheinen dem alltäglichen Leben näher zu sein. Im Norden finden wir sie in den Nekropolen (Maribor⁵⁰), an den Hausherden (Ptuj⁵¹) oder in den Kultstätten neben der Nekropole (Turska kosa), wo sie mehr mit dem Totenkult in Verbindung zu sein scheinen; im Süden begegnen wir bereits den Heiligtümern (Ripac⁵² und Pod⁵³), so daß wir von einer komplexen Form von Pantheon sprechen können. Die Entscheidung, ob es in figuralen Darstellungen um die Kontinuität der bronzzeitlichen Plastik aus dem Donaugebiet oder um den Mittelmeereinfluß⁵⁴ geht, fällt uns schwer. Die Einreihung der von uns erwähnten Figuren muß eben in diesem Zusammenfließen der beiden Welten zu finden sein. Die Kontakte zum Mittelmeer waren ab Ende der Bronzezeit immer öfter, sie bestanden aber schon früher.⁵⁵ Andererseits soll ebenfalls die Neigung zur figürlichen Ausdrucksweise in Ton, vorhanden im Donaugebiet in verschiedenen Perioden,⁵⁶ in Betracht genommen werden. Somit ist für unsere Figuren die Überlegung von dominierenden Mittelmeereinflüssen auf die Ausbreitung der figürlichen Darstellungen in der älteren Eisenzeit^{57, 58} nicht annehmbar.

Am Beispiel der hallstätischen Flachfiguren kann man sowohl Elemente der Kontinuität als auch neue Tendenzen sehen. Etwas ältere Figuren der Nordgruppe sind ziemlich nahe älteren Traditionen. Das ikonographische Element des eingeritzten Trachtenmotivs wird später im Süden bei den nach B. Čović »prismatische Idole« benannten Figuren beibehalten. Die Flachfiguren bekommen eine neue ikonographische Konzeption, wie z. B. das Hervorheben des Metallschmuckes in der Zentralgruppe, bzw. der Geschlechts- und Sinnesorgane in der Südgruppe, was bei einem Fundstück aus Ripac⁵⁹ gut ersichtlich ist.

T. 1: 1 okolica Topuskog, bronca. 2 Turska kosa, bronca. 3-4 Turska kosa, tumuloidni bedem, keramika. 5-7 Turska kosa, kultno mjesto, keramika (foto Z. Lipovšćak).

Taf. 1: 1 Umgebung von Topusko, Bronze. 2 Turska kosa, Bronze. 3-4 Turska kosa, tumuloider Wall, Keramik. 5-7 Turska kosa, Kultstätte, Keramik (Foto Z. Lipovšćak).

T. 2: Turska kosa, kultno mjesto, keramika (foto Z. Lipovščak).

Taf. 2: Turska kosa, Kultstätte, Keramik (Foto Z. Lipovščak).

T. 3: Turska kosa, kultno mjesto, keramika (foto Z. Lipovščak).

Taf. 3: Turska kosa, Kultstätte, Keramik (Foto Z. Lipovščak).

[Faint, illegible text at the bottom of the page, likely bleed-through from the reverse side.]

T. 4: Turska kosa, kultno mjesto, keramika (sve 1 : 2) (nacrtao K. Rončević).

Taf. 4: Turska kosa, Kultstätte, Keramik (alles 1 : 2) (Zeichnung K. Rončević).